

Dvě řady o dějinách největšího moravského města Brna a hlavního města Slovenské republiky Bratislavy

Dějiny Brna 1. Od pravěku k ranému středověku, Rudolf Procházka (ed.), Brno – Archiv města Brna 2011, 734 s., 241 obr. v textu a 156 většinou barevných obr. a map v příloze; ISBN 978-80-86736-25-9.

Po *Dějínách města Brna 1–2*, které byly připravovány před více než půlstoletím za redakce Jaroslava Dřímala a Václava Peši, se do rukou odborníků i zájemců z řad širší veřejnosti dostal první z plánovaných sedmi svazků *Dějin Brna*. Vzhledem k době vydání výše zmiňovaných *Dějin města Brna* a množství nových poznatků o dějinách města i jeho rozvoji během této doby bylo bezesporu potřebné vydat nové moderně a podrobně zpracované dějiny druhého největšího města České republiky a historického i kulturního centra Moravy. Knihu otevírá úvod redakce a sestavovatele svazku Rudolfa Procházky (s. 9–15), který následuje první kapitola (s. 17–39) z pera Antonína Přichystala, jež podává hutný a výstižný přehled *Geologie brněnského prostoru*. Druhou kapitolu s titulem *Krajina města Brna* (s. 41–81) připravili Antonín Buček a Karel Kirchner. Sám název plně nevystihuje její náplň, neboť obsahuje nejen popis geomorfologie brněnské krajiny zasazené do střeoevropských i evropských souvislostí, tedy výklad o reliéfu terénu, podnebí, horopisu, vodopisu, pedologii, ale též o živé přírodě, tj. vegetaci a fauně. Její výskyt na teritoriu města Brna zůstává poněkud v pozadí. Závěr kapitoly je věnován přehledu a popisu jednotlivých krajinných celků v celém prostoru. Za příliš nahodilý považuji výčet literatury k přírodnímu prostředí a jeho faktorů působících na osídlení, kde je z archeologických prací citován pouze M. Salaš (Osídlení brněnské kotliny v době popelnicových polí, *Pravěk NŘ* 4, 1994, 165–203) a D. a J. Mertové (Středověká cihelna „Na leči“, *AH* 26, 2001, 221–226; s. 44, 70). Bezesporu přínosná je třetí kapitola od Vladimíra Podborského a Rudolfa Procházky pojmenovaná *Z dějin brněnské archeologie* (s. 83–94).

Hlavní těžiště celého prvního svazku leží bezesporu v dalších kapitolách, kde je věnován prostor počátkům pobytu nejstarších hominidů na teritoriu dnešního města a dalšímu pravěkému, protohistorickému a raně středověkému období až do doby konce 12. a počátku 13. století, kdy se vytvořily předpoklady a podmínky pro vznik plně institucionálního města vrcholného středověku završené oběma pri-

vilegii krále Václava I. z roku 1243. Toto období je zahrnuto v nedávno vyšlém druhém svazku *Dějiny Brna*.¹

V prostoru Brna se objevují již první hominidé, jak to naznačují nejstarší kamenné nástroje připisované *Homo heidelbergensis* neboli člověku heidelberskému, nacházené na katastru města. Snad nejstarší lokalitou starého paleolitu je Stránská skála a právě jí počíná výklad *Petra Škrdly* nazvaný *Lovecké komunity starší doby kamenné* (kap. 4, s. 95–136), jenž čtenáře podrobně seznamuje s lokalitami a nálezy starého a středního paleolitu a přechodu od středního k mladšímu paleolitu v době 40–38 000 let před současností (BP). Právě v tomto období kultura s cizorodou technologií představující spojnici do oblasti Předního východu byla nazvána podle brněnských Bohunic bohunicien a prostor brněnské kotliny představuje pro ni klíčovou oblast. Následovala starší fáze mladšího paleolitu nazývaná aurignacien zastoupená opět na Stránské skále a v Líšni – Čtvrtích, s daty 32–29 000 BP, i na dalších lokalitách. Na území Brna je doložena i střední fáze mladého paleolitu pojmenovaná gravettien a reprezentovaná především unikátním hroblem „šamana“ Brno II v prostoru ulice Francouzské nedaleko od křižovatky s ulicí Přadláckou, objeveným v roce 1891. Popisu a výkladu významu tohoto pohřbu je potom věnována značná pozornost v dalším textu, neboť se jedná skutečně o nález důležitý ve světovém kontextu. Závěr kapitoly patří informacím o epigravettien, magdalénien, epimagdalénien, tišnovien a mezolitu, kterým se nejstarší období vývoje lidské společnosti před přibližně 6 400 lety uzavřelo. Z teritoria města známe doklady epigravettien a magdalénien z Maloměřic. Pozdní paleolit a mezolit nebyly dosud na území Brna doloženy.

Změnu ve způsobu života i obživy přinesla potom další pravěká perioda nazývaná neolit, jenž měl svůj původ na Předním východě a charakterizoval jej nástup zemědělství nahrazující předchozí lovecko-sběračský způsob života. V páté kapitole nazvané *První zemědělci mladší doby kamenné* (s. 137–170) popisuje Martin Kuča děje tohoto období v širokém kontextu i samotné lokality na brněnském území. Vyslovuje se k počátkům neolitické zemědělské civilizace a problémům spojeným s jejím datováním. Popsány jsou tři základní na jižní Moravě zastoupené kultury – s lineární keramikou, s vypíchanou keramikou a s moravskou malovanou kera-

¹ *Dějiny Brna 2, Středověké město*, Libor Jan (ed.), Brno 2013.

mikou lengyelského okruhu. V rámci výkladu o nich je připojen i podrobný soupis jednotlivých brněnských lokalit převážně sídlištního charakteru a pouze výjimečně nálezům pohřbů z doby kultury s lineární keramikou a velmi vzácně snad též lidských kosterních pozůstatků z období existence kultury s moravskou malovanou keramikou. Největší rozsah mělo osídlení kultury s lineární a moravskou malovanou keramikou včetně některých výšinných lokalit jako například dnes zničených poloh v Bystrci, zbytků hrotitého příkopu snad z rondelu v centru města nacházejícím se na rohu Sukovy a Dvořákovy ulice a dále nejasného příkopu z Líšně – Křížovy zmoly. Známe též doklady osídlení výšinných poloh ve Starých Zámcích u Líšně, v Bosonohách a rohovce byly exploatovány na Stránské skále.

Další výklad Martina Kuči a Stanislava Stuchlíka nazvaný *Proměnlivá společnost pozdní doby kamenné* (kap. 6, s. 171–226) je již věnován klasickým jihomoravským eneolitickým kulturám – jordanovské, keramickým památkám typu Retz- Křepice – Bajč a kulturám s nálevkovitými poháry, kanelovanou keramikou a jevišovické kultuře. Popsány jsou jednotlivé lokality na území města Brna a nálezy z nich. Na teritoriu města je jordanovská kultura zastoupena mimo další lokality například na polykulturních nalezištích Líšeň – Křížova zmola a Nový Lískovec – Pod kamenným vrchem, dále Stránská skála, hradisko v Bosonohách a Maloměřice – Občiny. Na závěr jsou popsány nepočtené, převážně hrobové nálezy kultury se šňůrovou keramikou, kdy se teritorium města nacházelo na okraji sídelní oikumeny této eneolitické kultury a nemáme zde doložena sídliště. S kulturou se šňůrovou keramikou je přibližně současná i kultura se zvoncovitými poháry. Známe zde dvě skupiny lokalit reprezentovaných sídlišti i hroby.

Připojen je také soupis ojedinělých nálezů kamenné industrie a blíže nedatovaných nálezů. Vcelku lze konstatovat, že obě kapitoly podávají podrobný a výstižný výklad o neolitickém a eneolitickém osídlení na teritoriu města včetně soupisu lokalit registrovaných zde do současného období.

Stanislav Stuchlík je také spolu s Milanem Salašem autorem další sedmé kapitoly stručně pojmenované *Civilizace doby bronzové* (s. 227–318). Lokality reprezentují velmi bohatě hrobovými i sídlištními nálezy zastoupenou starobronzovou únětickou kulturou, jež se na konci staršího bronzu transformovala ve věteřovskou skupinu a zaujala zhruba stejné území jako únětický lid, ale s nesrovnatelně menší intenzitou. Představitelem dalšího vývoje ve střední době bronzové se potom stal

kulturní komplex mohylových kultur reprezentovaný na jihu Moravy středodunajskou mohylovou kulturou zastoupenou na území města pouze dvanácti registrovanými nalezišti, z nichž pouze tři představují hroby. Následuje zasvěcený výklad o mladší a pozdní době bronzové, kdy se ve velké části Evropy téměř současně někdy na přelomu 14. a 13. století př. n. l. prosadil žárový pohřební ritus a dlouhodobé pohřbívání na stejných místech vedlo k vytvoření rozsáhlých nekropolí se žárovými hroby. Podrobně je nastíněn společenský a hospodářský vývoj celé periody včetně rozvoje bronzové industrie a prvních železných, patrně importovaných artefaktů objevujících se v pozdní době bronzové. Právě v počátečním období se z mohylového podloží paralelně vyvinuly dva kulturní okruhy popelnicových polí – středodunajský na jižní a lužický na severní Moravě. Území města Brna náleželo ještě k oikumeně středodunajských popelnicových polí. Obě jejich vývojové fáze jsou nazvány právě podle lokalit ležících v těsné blízkosti východního okraje Brna, a to starší mladobronzová jako velatická a mladší pozdněbronzová podolská. Samotné Brněnsko náleží k regionům s nejbohatší sídlištní strukturou kultury středodunajských popelnicových polí a oproti středodunajské mohylové kultuře se počet zdejších lokalit zvýšil čtyřnásobně. K roku 2008 bylo z celkem 27 brněnských katastrů evidováno 67 nalezišť, z toho 57 spolehlivě určených. Musíme však též přihlídnout ke zhruba dvakrát delší době trvání kultury středodunajských popelnicových polí. Autor dále podrobně sleduje celou její sídelní strukturu a na území města vymezuje celkem šest mikroregionů charakterizovaných sídlištními nálezy i žárovými nekropolemi. K největším náleží sídliště ve Starém Lískovci a dále z Medlánek, kde byly zachyceny i nadzemní domy. Důležité jsou především lokality v jižní části obřanského katastru na pravém břehu Svitavy, kde máme doloženy dvě fortifikace, dvě otevřená sídliště a tři nekropole, všechny datované do mladší fáze popelnicových polí. K nejvýznamnějším archeologickým lokalitám území města Brna náleží výšinné opevněné sídliště v poloze Hradisko v Obřanech – důležité politické, hospodářské a možná i kultovní centrum celého širšího regionu v pozdní době bronzové, včetně dokladů vlivů a pronikání lužických popelnicových polí na jih, svědčících též o důležitém komunikačním a obchodním postavení Hradiska na pomezí obou kulturních okruhů. Dále je to v Brně-Líšni mimo jiné lokality v době popelnicových polí polykulturní hradisko Staré Zámky, ostrožna Chochola a výšinná poloha Kostelíček. Na závěr je konstatováno, že

Brněnsko náleželo k regionům, kde dochází ke kontaktům a vlivům ze severu přilehajícího kulturního okruhu lužických popelnicových polí.

Osmá kapitola autorek Jany Čižmářové a Zuzany Holubové je nazvána *Pod nadvládou železa* (s. 319–399) a jejím obsahem je halštatské období, které představovalo přechod k době protohistorické, rámcově datované od počátku 8. do první poloviny 5. století př. n. l., a dobu laténskou představující novou kvalitu mladší doby železné (4.–1. stol. př. n. l.). V rámci starší doby železné, kterou reprezentuje na jižní Moravě horákovská kultura je podrobně popsána sídelní struktura oblasti s ústředím na Obřanském hradisku, její hospodářství a obživa obyvatel, dálkový obchod, duchovní svět, pohřební ritus, samotná hmotná kultura i odraz sociální stratifikace v pohřebním ritu reprezentovaném bohatými pohřby na území města apod. Historické Keltů na území města Brna uvádí obecný výklad o laténském období. Přínosná je analýza maloměřické nekropole (s. 9–14) včetně otázek rekonstrukce nalezené unikátní nádoby s výlevkou, patrně kultovního účelu.

Devátou kapitolu *V odlesku antiky* napsali Soňa Klanicová a Balázs Komoróczy (s. 401–445). V úvodu je zde charakterizována historická etapa těchto period, stručně naznačen středoevropský vývoj a potom již podrobně probrány archeologické prameny z území města Brna, a to v širších souvislostech reálií života Germánů v barbariku, jejich vztahů a kontaktů s římským Impériem i konflikty s ním. Závěr kapitoly je věnován době stěhování národů a připomenuty zde jsou jednotlivá germánská kmenová uskupení, hunská invaze, bohaté hroby ze Smolína, Blučiny a hlavně Žuráně východně od Brna apod. Zvláštní pozornost je potom v závěru věnována langobardskému osídlení na Brněnsku, jejichž odchodem z Pannonie v roce 568 se celá etapa uzavřela. Otázkou zůstává spojení hrobu z Blučiny s Heruly.

Závěrečná nejrozsáhlejší desátá kapitola nazvaná *V raném středověku* je dílem Rudolfa Procházky, Martina Wihody a Dany Zapletalové (s. 447–560). Výklad počíná uvedením do složité etnické situace 5. století n. l. vrcholící v první polovině tohoto století pod vlivem hunského postupu na západ, kdy muselo také dojít k vyvrcholení procesu slovanské etnogeneze a následné expanze do našich zemí, nejspíše od počátku druhé třetiny 6. století. Zmiňován je i příchod Avarů do karpatské kotliny a již výše uváděný odchod Langobardů do severní Itálie na Velikonoce roku 568, Sámův kmenový svaz, hmotná kultura nejstarších Slovanů i Avarů

a další památky nejstaršího slovanského osídlení. Ve staré sídelní oblasti byly osídleny pouze některé regiony, například na Brněnsku a střední Moravě, a hlavně se toto osídlení soustřeďovalo kolem velkých vodních toků a nezasahovalo dále od nich. To se týká zejména Dyjsko-svrateckého úvalu. Na tomto místě jsou také popisovány nejstarší doklady kultury s keramikou pražského typu na území města Brna a v jeho nejbližším okolí, dále charakterizovány památky starší doby hradištní čili předvelkomoravského období a zmiňováno vítězství Karla Velikého nad Avary v letech 791–803, kdy byli Avari definitivně pacifikováni. Připomenuta jsou multi-etnická pohřebiště s litými garniturami a počátky kostrového pohřbívání u moravských Slovanů někdy v závěru 8. až počátku 9. století. Následuje výklad o době velkomoravské či středohradištní uvedený širšími historickými i archeologickými souvislostmi. Velmi cenný je podrobný soupis jednotlivých lokalit tohoto období na území města Brna, jenž je aktualizován a dotažen prakticky do současnosti. Důležitá je potom v kapitole podrobně rozebíraná otázka existence rajhradského hradiště. Doplnuji, že ze zdejšího pohřebiště mají údajně pocházet i nejisté nálezy esovitých záušnic, což by mohlo naznačovat jeho přežívání do 10. století či ještě dále.

Po zhodnocení nálezů a možného historického vývoje 10. století je již pozornost věnována klíčovému období úlohy Brna jako sídla údělného knížete a jednoho z předních center raně středověké Moravy. Poměrně značné pozornosti se zde těší otázka lokalizace hradu brněnských údělných knížat a její řešení hlavně během posledních zhruba sta let. Správně je pak poukázáno na význam Starého Brna s rozsáhlou sídlištní aglomerací včetně objevu nejstaršího brněnského sakrálního objektu – rotundy v areálu Starobrněnského kláštera. Rozhodně však jsou diskutabilní vývody M. Wihody, že Moravu spíše připojil k českému knížectví Oldřich I. prostřednictvím svého syna Břetislava I. až v roce 1029, a ten se stal potom prvním přemyslovským vládcem země nerozdělené ještě na jednotlivé úděly. Nejpravděpodobnějším datem jsou roky 1019–1020, což podrobně zdůvodnila B. Krzemieńska, ač s námitkami přišli G. Labuda, H. Wolfram, M. Matla-Kozłowska a nejnověji J. Steinhübel,² kteří obhajují rok 1029. Mělo by zde také být zdůrazněno notorické porušování stařešinského řádu ze strany pražských Přemyslovců. Nevíme také čím je bezpečně prokázáno, že až po roce 1101 opustil Brno kníže

² Ján STEINHÜBEL, *Kapitoly z najstarších českých dejín 531–1004*, Kraków 2012, s. 147, zvl. pozn. č. 638; tam další lit.

Litold a měl si vytvořit vlastní dvůr ve Znojmě (s. 507–508), když lze odůvodněně předpokládat, že k rozdělení brněnsko-znojemskeho údělu došlo buď již v době krátké epizody vlády Konráda I. v Praze roku 1092 či po jeho smrti. Na druhé straně by se měl výklad v této části zkrátit a soustředit se pouze k událostem spojeným s Moravou a zvláště Brnem.

V závěru kapitoly se pak dostáváme již do období, kdy se pravděpodobně během druhé poloviny 12. století počíná formovat osídlení v místě nynějšího historického jádra města a význam Starého Brna ustupuje do pozadí. Zde bychom měli být velmi opatrní v případě datování vzniku nejstarší románské svatyně na Petrově již k roku 1150, vycházející z nepřiliš přesvědčivé argumentace L. J. Konečného a Z. Kudělky. Za velmi odvážnou pak považuji zejména hypotézu o souvislostech založení a vybudování jednolodního románskeho kostela s pravoúhlým chórem ukončeným půlkruhovou apsidou údělným knížetem Vratislavem či jeho ruskou manželkou, která zde mohla být v trojlodní kryptě i pohřbena (s. 509–512; protiřečí si se strážlivějším výkladem na s. 525–534). Zvláštní pozornost je pak věnována knížecímu hradu a jeho zázemí. Při výkladu měl být zmíněn údajný vznik moravského markrabství řezenským výrokem Friedricha I. Barbarossy v roce 1182. Upozorňujeme ještě, že nejnověji se pochybuje o datování rotundy na Starém Plzenci již do 10. století.

Zcela na závěr je připojeno *Ohlédnutí za tisíciletími „před Brnem“* z pera sestavovatele prvního svazku Dějin Brna *Rudolfa Procházky* (s. 561–563). Následují anglické a německé resumé (s. 565–571), pro čtenáře, kteří nemají archeologické vzdělání velmi potřebná *Periodizace jihomoravského pravěku s ohledem na území Brna* (s. 573) a velmi důležitý *Soupis archeologických lokalit z období pravěku až raného středověku na území Brna* (s. 575–627). Závěr díla tvoří *Soupis použitých pramenů a literatury*, jehož kladem je rozsáhlý soupis nálezových zpráv většinou uložených v archivu ARÚ AV ČR v Brně (s. 629–691), dále *Soupis barevných a černobílých příloh* včetně kreseb (s. 693–717), *Seznam zkratek* (s. 717–718) a *Seznam autorů* (s. 719–720). Velmi potřebný je *Rejstřík* (s. 721–734) a již na počátku recenze byla zmíněna *Barevná příloha* se 156 fotografiemi terénních situací, nálezů, kreseb a map.³

³ Z drobných nepřesností upozorňuji, že Staré Zámky v Brně Líšni píšeme obvykle s velkým Z (s. 165, 175, 177, 181–187, 190–191; dále kap. 7, s. 307; kap. 9, s. 429, 431–433; kap. 10,

Celkově lze konstatovat, že Dějiny Brna 1 představují prozatím nejobsáhlejší ucelený a podrobný přehled o vývoji brněnské krajiny a osídlení na území dnešního města do okamžiku formování plně institucionálního středověkého města v první polovině 13. století. Obzvláště to vynikne při srovnání s předchozími pokusy, zejména v úvodu zmiňovanými *Dějiny Brna 1* z roku 1969, kde první kapitola z pera Viléma Hrubého, *I. Brno v nejdávnější minulosti (do 10. století)*, a druhá od Jaroslava Dřímala, *Od zeměpanského hradu, vesnického osídlení a slovanského tržiště k městu Brnu*, zabíraly dohromady pouhých 22 stran.

Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkoch do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr, Juraj Šedivý – Tatiana Štefanovičová (edd.), Slovart, Bratislava 2012, 607 s., 925 barevných a černobílých obr., modelů map a plánů v textu; ISBN 978–80–556–0330–8.

První z pěti připravovaných svazků velkých dějin hlavního města Slovenska redakčně připravili a sestavili Juraj Šedivý a Tatiana Štefanovičová za přispění celkem 35 spoluautorů jednotlivých dílčích kapitol a částí.⁴ Text předjímá předmluva primátora Bratislavy doc. RNDr. M. Ftáčnika, CSc. (s. 13) a pak následuje informace o celém projektu (s. 17–25). Ač dějinám Bratislavy byla pozornost věnována již v minulosti, zejména od šedesátých let minulého století z iniciativy D. Lehotské (vyd. 1966, 1978, 1982), nakonec ale k realizaci v osmdesátých letech připravovaných velkých pěti až desetidílných dějin města nedošlo. K 700. výročí udělení městských výsad Bratislavě v roce 1291 je suplovala *Zlatá kniha Brati-*

s. 453, 457–459, 461, 463, 466, 468–480, 496–499, 503–504, 506, 514). Naopak Karpatská kotlina (kap. 4, s. 128; kap. 6, s. 195, 205, 207; kap. 7, s. 229, 232, 249, 252, 254, 258, 269, 272; kap. 8, s. 337, 360, 362, 368, 375, 379, 381; kap. 9, s. 430, 432; kap. 10, s. 449, 450, 466) a podobně Brněnská kotlina (s. 721) píšeme s malými písmeny, neboť se jedná o geologické a nikoliv zeměpisné názvy. Dále je správně Dolní Rakousy, a nikoliv Rakousko (kap. 5, s. 151; kap. 6, s. 194; kap. 7, s. 232, 254, 232, 271; kap. 8, s. 323; kap. 9, s. 404, 405, 424, 430; kap. 10, s. 452, 463, 533).

⁴ J. Bártík, I. Bazovský, R. Čambal, Z. Farkaš, M. Hajnalová, M. Hanuš, K. Harmadyová, P. Holec, D. Hulínek, J. Hunka, P. Jelínek, T. Kolník, E. Kolníková, B. Kovár, E. Krekovič, I. Kuzma, B. Lesák, E. Mannová, M. Musilová, L. Petr, M. Pichlerová, B. Resutík, M. Ruttkay, J. Schmidtová, J. Steinhübel, E. Studeníková, P. Šalkovský, J. Šedivý, A. Šefčáková, T. Štefanovičová, V. Turčan, V. Varsik, L. Veszprémy, A. Vrtel, H. Wolfram.

slavy od Pavla Dvořáka, jenž se k dějinám města vrátil i dosud čtyřmi knihami o Bratislavě, v nichž poutavě vypráví populární formou příběhy z dějin města. A tak první díl vědecky zpracovávající nejstarší historický vývoj od pravěku až po konec raného středověku na přelomu 12.–13. věku vychází až nyní. Jedná se o velký ediční počín – velmi výpravnou publikaci s vysokým standardem, obvyklým u nakladatelství Slovart, přičemž již roku 2008 vzniklo občanské sdružení *Historia Posoniensis*, sdružující sestavovatele jednotlivých plánovaných svazků. Již výše jsme uvedli, že na zpracování díla se podílelo 35 badatelů, a to nejen ze Slovenska, ale také z Rakouska, České republiky a Maďarska.

V úvodní části je představen celý projekt *Dejiny Bratislavy 1–5* (s. 17–25). Uveden je velmi netradičně a symbolicky příběhem z pera Jorgeho Luisa Borgese (1989) inspirovaným událostmi z pozdní antiky, kdy germánský bojovník Droctulf opustil Langobardy, s kterými přišel do Itálie, a bránil Ravennu, na kterou jeho soukmenovci útočili. Vděční obyvatelé města ho pochovali v místním kostele a na epitafu mu napsali, že „opovrhl drahými, protože nás miloval, dospějíc k názoru, že tu, v Ravenně, má svojí vlast“. Tento příběh vyjadřuje vztah člověka a „Města“ – barbara, kterého „Město“ uchvátilo a pochopil, že bez něj nedokáže žít. Vyjadřuje, že člověk svojí podstatou směřoval během historického vývoje k urbánnosti a životu ve větším kolektivu. Větší komunity mu poskytovaly víc podnětů a lepší možnosti seberealizace. Dále je v úvodu naznačena koncepce a forma nových *Dejín Bratislavy* a metodické problémy.

Celkem se první svazek dějin dělí na čtyři základní části. První oddíl obsahující výklad o přírodních poměrech nese název „*Královstvo přírody a osady člověka*“ (s. 29–57). Tento významný geografický prostor tzv. Devínske či Bratislavské nebo z druhé pravobřežní strany Dunaje Uherské brány určoval právě soutok dvou řek – Dunaje a Moravy i poslední výběžky Malých Karpat v poloze Devínske Kobyly a Devína na severní straně a Leitha Gebirge na jižním břehu Dunaje. V textu sledujeme geologii okolí Bratislavy, speciálně severozápadní část Podunajské nížiny, paleontologické nálezy a zvláštní pozornost je věnována kvartéru, včetně jeho flóry a fauny. Připojeny jsou palynologické diagramy i archeobotanické nálezy z prostoru Bratislavy.

Těžiště díla představuje bezesporu druhá část nazvaná *Dejiny Bratislavy a jej okolia v toku času* (s. 61–439). Skládá se z osmi oddílů chronologicky postupující

jících od paleolitu ke středověku. Úvodní nese název *První lidé na území dnešního mesta* (paleolit a mezolit – starší a střední doba kamenná, 500 000? až 5600 př. n. l., Z. Farkaš), dále *Člověk přetvárá přírodu* (neolit a eneolit – mladší a pozdní doba kamenná, 5600 až 2300/2000 př. n. l., Z. Farkaš a I. Kuzma), *Čas kovových zbraní a šperků* (doba bronzová – 2300/2000 až 800 př. n. l. a starší doba železná – 800 až 500 př. n. l., J. Bartík, K. Harmadyová, E. Studeníková a D. Hulínek), *Od keltských osád k oppidu* (mladší doba železná – druhá polovina 5. stol. př. n. l. až přelom letopočtu, I. Bazovský, R. Čambal, A. Vrtel, K. Harmadyová, M. Musilová, B. Lesák, B. Resutík a E. Kolníková), *Na hranici Římského impéria* (1. až 4. stol. n. l., V. Varsík, H. Wolfram, T. Kolník, J. Schmidtová, K. Harmadyová, E. Kolníková), *Jazdci a rolníci* (období stěhování národů a slovansko-avarské – 5. až 8. stol. n. l., H. Wolfram, V. Turčan, K. Harmadyová, J. Schmidtová, M. Ruttkay a T. Štefanovičová), *Brezalauspurc a Dowina – hradiská nad Dunajom a Moravou* (9. až 10. stol., J. Steinhübel, L. Veszprémy, T. Štefanovičová, J. Hunka, B. Lesák, M. Musilová, V. Turčan, I. Kuzma, K. Harmadyová, J. Šedivý), konečně poslední část je *Od županovho podhradia ku kráľovskému mestu* (Vývoj Prešporku/Bratislavy po 12. storočí, J. Šedivý) je věnován dějinám a archeologii předlokačního období a cestě k plně institucionálnímu městu vrcholného středověku završeném o něco později udělením městských výsad Bratislavě v roce 1291.

Třetí oddíl nese název *Vybrané kapitoly z najstarších dejín Bratislavy* (s. 445–519). V rámci celé koncepce prvního svazku jsou zaměřeny na různé kulturně historické, sociální i hospodářské jevy v širším historickém kontextu. Pododdíly se nazývají *Názvy osídlení na území mesta Bratislavy do konca 12. storočia* (J. Šedivý), *Komunikácie, cesty a dialkove kontakty v oblasti Bratislavy* (Z. Farkaš), *Oblasť Bratislavy ako strategické územie fortifikácií* (Z. Farkaš), *Od chatrče ku kamennému domu* (P. Šalkovský), *Náboženské predstavy a pohrebný ritus* (P. Jelínek), *Stopy dávnych ľudských osudov. Antropologické nálezy z oblasti Bratislavy do 12. storočia* (A. Šefčáková) a nakonec zajímavá retrospektiva *Ako sa spomínalo na najstaršie dejiny Bratislavy. Spoločenská recepcia udalostí do 12. storočia v novoveku* (E. Mannová). Konečně je připojena kratší, ale potřebná čtvrtá kapitola *Od zbierania starožitností k profesionálnym výskumom* (s. 523–531, M. Pichlerová, I. Kuzma), je zaměřena na dějiny bádání a leteckou prospekci. Připojeny jsou *Zoznamy a registre* (s. 534–608, Použité skratky, Použité pramene, Použitá literatura, Zoznam vyobrazení

s úctyhodnými 925 barevnými i černobílými obrázky zařazenými plynule do textu, Menný register, Miestny register, Poďakovanie, O zostavovateľoch a autoroch).

Jak jsme již konstatovali, na vzniku prvního svazku *Dejin Bratislavy* se kromě dvou sestavovatelů podílelo celkem 35 badatelů z různých oborů společenských i přírodovědných – historie, archeologie, uměnovědy, geologie, paleontologie, antropologie, paleobotaniky apod., navíc zastupujících více badatelských generací i s mezinárodním zastoupením. Redakce musela řešit řadu problémů týkajících se terminologie obecně, ale také místních názvů pro určité časové vrstvy (Brezalauspurc, Posonium, Pressburg, Pozsony, Prešporok, od roku 1919 Bratislava), které je nutno synchronizovat se zlomovými etapami vývoje městského organismu a které nekopírují obecnou historickou periodizaci. Musíme také zdůraznit, že úkolem editorů bylo vydat moderně strukturované dílo oproštěné od popisných klišé vžitých pro práce podobného charakteru, tzn. soustředit se na širší souvislosti s přírodním prostředím a jeho vztahu ke vznikajícím sídlištním útvarům, vybraným jevům v životě urbánního celku v jeho širších chronologických souvislostech (výroba, obchod, sociální struktura, umění, osobnosti, role „genia loci“ a hlavně bohatý dokumentační obrazový materiál umožňující tzv. vícevrstevné čtení (mapy, plány, barevné a černobílé fotografie, písemné a hmotné prameny v nejširším, ale velmi citlivém a instruktivním výběru).

Nemůžeme zde podrobně popisovat výklad jednotlivých kapitol a podkapitol. Prvých pět je založeno na archeologických výzkumech a od doby římského panství na středním Dunaji (před koncem přelomu starého a nového letopočtu) lze již využít pramenů písemných i numismatických (1. stol. př. n. – laténské mince). Zde se ukazuje důležitost strategického bodu na pozdějším návrší s Bratislavským hradem, Devínem a Rusovcích – antické Gerulatě. Další vývoj se vyvíjel v symbióze Germánů severně od Dunaje na hranicích Impéria a následující době stěhování národů reprezentované zde zejména Ostrogóty, Heruly a Langobardy, kteří se nakonec po společném vítězství s Avary nad Gepidy rozhodli odejít na Velikonoce roku 568 do severní Itálie a uvolnili prakticky celý pannonský prostor pro Slovy a Avary. Avaři jsou však na přelomu 8. a 9. století poraženi Karlem Velikým (791–803) a Bratislavská brána, která se nacházela v kontaktní zóně s kaganátem, se plně otvírá slovanskému osídlení. Jsou zde budována hradíště jako střediska vznikajících slovanských elit i centra hospodářství, obchodu

a ochrany dálkových komunikací. Právě tyto počátky nejlépe dokumentují archeologické výzkumy Bratislavského hradu a Devína, ač existence zde uváděných sakrálních objektů zcela dořešena není. Obě lokality mají zázemí v podobě otevřených sídlišť v podhradích i širším okolí s kontinuitou mnohdy až do 13. století a od 10. století zde máme zachycenu také koexistenci s nově příchozími kočovnými Maďary. Připomínána je i známá bitva u Bratislavy mezi Maďary a Bavorsy v roce 907 a po vzniku Uherského království sehrával Bratislavský hrad důležitou roli jako centrum komitátu a vzniklo tu sídlo kastelána. Zvláštní pozornost je věnována sociální struktuře a etnickému složení 11.–12. století. Zmiňována jsou jednotlivé zjištěné sakrální objekty tohoto období, celní stanice při brodu přes Dunaj pod Bratislavským hradem, numismatické nálezy atd. Celá zdejší sídlištní aglomerace směřuje ke vzniku plně institucionálního města vrcholného středověku, k čemuž na základě současných vědomostí nedochází dříve než ve druhé třetině 13. století, patrně již ve čtyřicátých letech, podobně jako k přerodu určitých skupin obyvatel v měšťany. To bylo završeno udělením městských výsad roku 1291, čili s určitým zpožděním oproti vývoji na Moravě a v Dolních Rakousích. Termín *civis* je doložen již roku 1243, čili ve stejné době, jako brněnské privilegium. To podporuje předpoklad J. Kejře, že v první fázi uděloval panovník městská privilegia ústně.

Na závěr můžeme konstatovat, že se jedná o precizně zpracované nejstarší dějiny slovenské Bratislavy do konce 12. století s jistým přesahem do dalších století. Kniha nastavila vysokou laťku pro podobné publikace, jak svým vybavením, tak i zpracováním. Ve srovnání s výše hodnoceným prvním svazkem *Dějiny Brna*, které se vyznačují mírně sborníkovým charakterem příspěvků jednotlivých autorů, se tato publikace vyznačuje kompaktním zpracováním textu, na němž je znát pečlivá redakční práce obou sestavovatelů.

Zdeněk Měřinský

Gotické kamnové kachle na Písecku. Výběrový katalog výstavy Obrazový svět pozdního středověku, Jaroslav Jiřík – Jan Kypta (edd.), Písek, Prácheňské muzeum 2013, 149 s. ISBN 978-80-86193-44-1.

Publikací ad hoc vydávaných jako doprovodné výstavní materiály průběžně vzniká nepřehledné množství a s výjimkou katalogů velkých výstav celozemského záběru

zpravidla bývají recenzovány maximálně na úrovni regionální. Důvodů, proč přesto tuto knihu připomenout na tomto místě je více, a jejich společným jmenovatelem je interpretace v dobovém sociálním kontextu.

Kachle, navíc více či méně fragmentárně dochované, představují jediný hmotný (a na výstavách i ve stálých v muzejních expozicích prezentovatelný) pozůstatek středověkých kamen, a ve chvíli, kdy se spokojíme právě a pouze touto skupinou pramenů, redukuje to náš pohled na poněkud mechanické kategorizování jednotlivých artefaktů (byť z různých hledisek: typologie kachlů a ikonografie jejich výzdoby tu patří ke klíčovým). Výstava – i doprovodná publikace – měla naproti tomu koncepci celistvou, ke kamnovým kachlům se přistupovalo jakožto k památkám na jeden ze závažných segmentů (v daném případě středověké, okrajově raně novověké) hmotné kultury. Vychází se tu z prosté a nesporné (ale v literatuře zdaleka ne vždy samozřejmé) logiky, že každé sídlo (pod tímto obecným pojmem tu můžeme chápat skutečně cokoli, kde se bydlelo nebo dlouhodobě pobývalo – od výstavných hradů přes věžovité tvrze a městské domy až po venkovské chalupy) muselo být vybaveno otopným zařízením. Mechanismy vytápění v různých typech objektů, představené na vybraných – vzácně dokumentovaných – příkladech z Písecka (Myšenec, Staré Kestřany) a částečně i mimo ně z jihočeské oblasti (Sudkův Důl, Pfaffenschlag), jsou zde východiskem pojednání o podobě kamen, jejich praktické a neméně i reprezentativní funkci a návazně i kamnových kachlích.

Typologie kachlů i klasifikace jejich výzdoby nutně vychází od sociálního kontextu, v němž byly pořízeny a následně „fungovaly“ – takový rámec je plně oprávněný, neboť namnoze pouhé mechanické srovnávání týchž nebo velmi blízkých motivů (z prostředí odlišných sociálně a často i geograficky vzdálených) sotva může obohatit naše znalosti o „sociální funkci“ kamen, stejně jako o ryze technické stránce vytápění (pece, kamna). A třeba také přispět k odpovědi na otázku, co bylo či nebylo standardem nebo naopak luxusem, neboť tyto kategorie jsou jedním z umělých kritérií, jež do interpretace minulé reality vnáší (až) dnešní historik a měl by tak činit na základě znalosti příslušné problematiky co možná komplexní. Písecko ve smyslu dnešního okresu Písek, resp. historicky ve smyslu královského města, drobných šlechtických statků v okolí města, panství Zvíkov a klášterství Milevsko je v daném ohledu regionem takřka ideálním právě širokou škálou sociál-

ních prostředí (od zeměpanských hradů až po venkovské usedlosti) a minimálně dvojí již zmiňovanou mimořádně příznivě dochovanou lokalitou.

Regionálně koncipované výzkumy kachlů mohou výrazně přispět k zodpovězení spektra otázek týkajících se také výroby kachlů – lokální dílny vs. import z jiných oblastí, kachle jakožto „konfekční“ zboží vs. kachle a kamna zhotovená na objednávku apod. Obezřetně, ale přitom důvtipně a zdůvodněným způsobem si autoři na cestě k plastickému postizení tématu vypomáhají analogiemi zahraničními. Z hlediska inspiračních zdrojů právem naznačují ideovou provázanost s malířskou výzdobou reprezentativních prostor, v některých případech označovaných jako zelených světnic (vedle Písku se tu z okolí nabízel především Zvíkov a Blatná), a – jak to ostatně naznačuje název výstavy – chápou dekorativní rozměr kamen (kamnových kachlů) v těsné souvislosti s dalšími grafickými médii interiéru reprezentativních prostor (zvláště nástěnné malby, event. podlahové dlaždice, tapiserie apod.). Což plně odpovídá jejich někdejšímu „komplexnímu“ působení. Podnětná, a tuším současně i trefná, je úvaha o kaleidoskopickém spektru námětů malířské výzdoby reprezentativních prostor (profánní i sakrální motivy, erby), stejně jako kamnových kachlů (s. 38).¹

Soubor dochovaných kamnových kachlů je pojednán v pěti základních skupinách (motivy 1. náboženské, 2. žánrové/světské, 3. fantaskní, 4. heraldické, 5. ornamentální), do značné míry standardních, což umožňuje sledovat jednotlivé náměty i vývojové momenty v komparativním rámci. Tak například ve skupině náboženských motivů postrádáme analogie „husitské ikonografie“, známé z Tábora, jen ojedinělé a interpretačně ne zcela jisté případy ukazují na utrakvistickou symboliku, naopak drtivá většina kachlů byla svými náměty nadkonfesní; cílenou deklaraci katolicismu lze tušit maximálně za kachli se svatopetrskými klíči. V rámci kategorie fantaskních bytostí nás zaujme scéna souboj divého muže s rytířem (s. 94, 96), v souladu s nedávnou Šmahelovou knihou naznačující, že diví lidé pronikli doslova všude. Na kachli s rytířem a lvem, kteří bojují proti drakovi (s. 93–94),

¹ A dodat můžeme ještě tolik, že v průběhu 16. století se spektrum inspiračních zdrojů dále rozšiřuje – jak pěkně ukázali Milan SÝKORA – Martin VOLF, *Kachlová kamna jako prostředek reprezentace? Výpověď nálezů z Chomutova a Egerberka*, in: Comotovia 2011, Petr Rak (ed.), Chomutov 2012, s. 7–36, tvůrci/objednatelé kachlů tehdy vycházeli i ze soudobých grafických listů či pamětních medailí.

se mi zdá, že rytíř má na hlavě korunu téhož provedení, jakou vidíme na kachli se sv. Václavem: pokud by tomu tak skutečně bylo, interpretační pole by bylo zúženo. K žánrovým motivům jsou řazeny i kachle zobrazující lov medvěda, nebo tak bývají minimálně vykládány – což při pohledu na kachel zní logicky, a strnulost postav stojících proti sobě a držících oštěp pronikající medvědovým tělem připisujeme omezeným znázorňovacím možnostem na kachli; co však počít s renesanční deskou s tímž motivem a nápadně identickým provedením, kde mezi oběma figurami je rozměrná podkova, evidentně tedy „s významem“ (obr. č. 1)? Jde na kachlích skutečně o loveckou scénu a nikoli o symboliku?

Obr. č. 1. Dolní Lánov, deska osazená v průčelí kostela sv. Jakuba Většího, kolem 1600.
– Foto Robert Šimůnek (2014).

A nebyla to jen cimbuří a střílny, ale i další prvky inspirované architekturou, jež najdeme v rejstříku dekorativních motivů na kamnových kachlích – v prvé

řadě okenní kružby, v případě celých kamen pak i fiály s kraby a vrcholové kytky; velmi pozoruhodné jsou kachle s motivem nárožní bosáže, stejně jako stáčených sloupků (dodávám, že leccos z toho najdeme i na dalších předmětech z oblasti hmotné kultury – např. na velmi sporadicky dochovaných kusech nábytku). A konečně v případě heraldických kachlů, resp. kachlů s heraldickými motivy stojíme před podobným interpretačním dilematem jako u erbovnic galerií, u nichž dílem je zcela jisté, že sestava erbů není náhodná a odráží konkrétní kontext, u další části to s větší či menší měrou pravděpodobnosti předpokládáme a rekonstruujeme, a v části případů jen bezradně krčíme rameny, nechceme-li jít cestou násilných konstrukcí za každou cenu vydávaných za řešení. Dokladem posunu směrem k heraldickému dekoru jsou znaky měst, jež zpravidla identifikujeme jednoznačně a je známo, že např. se znaky pražských měst se setkáváme po celých Čechách. Aniž by měly „konkrétní význam“.

A konečně bych si dovolil připojit i některé „nápisy“ – de facto skupiny písmen, jež bez problému přečteme, ale nedávají smysl: ukázkově řada „s“ na kachli z dolní kestřanské tvrze (s. 119); text „PAN A PAN“ na kachli umístěný pod erbovním štítkem s figurou těžko identifikovatelného ptáka můžeme vnímat jako enigmatickou šifru anebo zcela prozaicky jako pouhý dekor, odpovídající době, kdy bylo v kurzu v titulatuře *připánkati* a kdy také vznikl příslušný kachel (s. 131).

Publikace je určena širšímu okruhu zájemců, neobsahuje tedy poznámkový aparát, je však doprovázena závěrečnou bibliografií. Přínos práce spatřuji primárně ve způsobu, jímž autoři ke kachlům přistupují – nikoli formální kategorizování dle jednotlivých ikonografických motivů, ale snaha o pochopení místa kachlů, resp. kamen v životě jednotlivých složek středověké společnosti, a souvislost jejich ikonografické výzdoby s dalšími dobovými vizuálními médii zde stojí v popředí. Průřez sociálním spektrem, z něhož kachle pocházejí, naznačuje, nakolik (ne)byly jednotlivé typy kachlů (kamen) i jejich výzdobné motivy specifické určitých prostředí, event. nakolik kachlová kamna byla luxusem anebo spíše standardem. Publikace je velmi kvalitně graficky vyvedena, texty jsou doprovázeny řadou fotografií kachlů i věcně souvisejícího ikonografického materiálu (ve větším počtu jsou zastoupeny nástěnné malby ze známé „zelené světnice“ v patře vstupní věže blatenského hradu).

Robert Šimůnek